

MEGJEGYZÉSEK A SZOCIOLÓGIA-KRITIKA HELYZETÉRŐL

HUSZÁR TIBOR

A szociológia-kritika helyzete sok vonatkozásban rokon a történeti tudományokéval: Hanák Péter helyzetelemzése e tudomány területére is kiterjeszthető; s ez nemcsak érthető, de törvényszerű is: a tudományos közélet – tényezői meghatározóan „tudományon kívüliek”: a társadalom szerkezeti-szervezeti jellemzői, az ideológiai viszonylatok, a társadalmi nyilvánosság intézményei lényegében azonos módon szituálják a szakkritikusi tevékenységet *minden* társadalomtudományban. Mint ahogy a politikai erőter változásai: az ellentmondások összesűrűsödése és feloldása, a nemzetközi osztályharc áttételeződései is valamennyi társadalomtudományban érzékelhetők: a kritikai élet élénksége vagy ellanyhulása az eszmei következetesség vagy a szemérmes scientizmus, a lényegre törés, vagy a részletekbe menekülés nyilvánvalóan összefügg a politikai klíma változásaival, sőt maga is annak fontos tünete lehet.

Ugyanakkor a hazai szociológiai fejlődésnek vannak sajátos jellemzői, amelyek a szociológiai szakkritikát is bizonyos fokig más módon szituálják: ezen feltételekkel összefüggésben még a közös jellemzők is nemegyszer más módon kombinálódnak, más hangsúlyokat kapnak. Hozzászólásomban – az adott időkeretek között természetesen *csak* vázlatosan – mindenekelőtt e sajátos jellemzőkre térnék ki.

A szociológia fiatal – talán a legfiatalabb – társadalomtudomány Magyarországon. Intézményi rendszere most van kiépülőben, a szakképzés gyermekcipőben jár. A szociológiai kutató intézetekben, üzemi laboratóriumokban, egyetemi tanszékeken dolgozó kutatók száma viszonylag alacsony, s különböző előképzettségű szakembergárdából verbuválódott.

A homogén közeg kialakulását nehezíti, hogy a nemzetközi szociológiai élet igen megosztott; a szociológián belül rendkívül eltérő nézetrendszerek, áramlatok szembesülnek, amelyek a szociológia tárgyát, jellegét, feladatkörét, módszertani megalapozását illetően diametrálisan eltérő nézeteket képviselnek. A hazai szociológiában egy évtized alatt gyorsított ütemben kellett ezen – közel egy évszázad alatt – egymásra rétegzett, egymást kiegészítő s egymással harcban álló irányzatokkal szembesülni, azokat kritikailag elsajátítani.

Olyan történelmi időszakban, amikor a marxizmus tradicionális diszciplínái: a filozófia, a politikai gazdaságtan, a tudományos szocializmus maguk is meg-

újultak, amikor a társadalmi fejlődés új kérdések egész sorát rajzolta fel, nem adva időt az egymásra rétegzett kérdéskörök folyamatos és céltudatos elkülönítésére, a problémák kihordására. Mindez természetesen ellentmondásosan jelentkezett: a társadalmi szükségletek dinamizmusa nemcsak lépészavarba hozta a marxista szociológia hazai úttörőit, de cselekvési terepnumot is kínált: a részvétel lehetőségét a gazdaságirányítási rendszer, a köznevelés, a közművelődés reformmunkálataiban, lehetőséget arra, hogy bekapcsolódjanak a hazai településszerkezet, a lakáselosztási rendszer, üzemi és tanácsi szervezetek döntési mechanizmusainak empirikus vizsgálatába. A kibontakozó szociológiai kutatások közvetlenül beletorkolltak a politikai gyakorlatba, a szociológusok közvetlenül érzékelhették a politika és a tudomány metszéspontjait, a marxista szociológia lehetőségeit a szocialista politika szolgálatában, a szocialista építőmunka kritikai elemzésében. E folyamat érthetően – sem Magyarországon, sem más szocialista országokban – nem volt konfliktusmentes.

Hazánkban az utolsó évtizedben kiadott szociológiai tárgyú könyvek tematikus összetétele, megjelenési trendje – megfelelő fáziseltolódással tükrözi a szociológiai közélet fejlődésének vázolt sajátosságait. A kiadók 1965–1975 között vállalták Durkheim, Weber, Simmel, Veblen, Mead, Kurt Lewin klasszikusnak számító monográfiáinak kiadását, hozzáférhetővé tették a háború utáni évtized reprezentánsainak: Wright Millsnek, Habermasnak, Riesmannak, Löwenthalnak, Hoggartnak a legfontosabb írásait. Tematikus gyűjtemények egész sora prezentálta a szociálpszichológia, a munka- és iparszociológia, a városszociológia, a szabadidő- és életmódkutatást, az ifjúság- és értelmiségszociológia újabb külföldi eredményeit. A marxista szociológia bemutatását segítették azok a tematikus gyűjtemények, monográfiák, amelyek hozzáférhetővé tették a Szovjetunióban, Lengyelországban, az NDK-ban és más szocialista országokban folyó kutatások eredményeit. Mindezen munkák recenzálása, *kritikai* bemutatása önmagában is jelentős szellemi energiákat követelt.

Az utolsó évtized folyóirattermésének ismeretében elmondható: a szociológiai szakkritika csak részben oldotta meg e rendkívül összetett feladatokat. Találkozhatunk rangos elemző írásokkal, mégis tény: számos jelentős könyvről egyáltalán nem jelent meg kritikai elemzés, sok esetben pedig rövid ismertetések helyettesítették a monográfiák, tanulmánykötetek *érdemi* elemzését, marxista interpretációját, jóllehet e monográfiák, tematikus kötetek kiváló alkalmat kínáltak a vízvonalasztó jelentőségű, fontos elvi kérdések megvitatására.

Tanulságos, hogy leginkább a szociológusok, szociálpszichológusok közép-nemzedéke: Papp Zsolt, Somlai Péter, Erős Ferenc, Csepeli György, néhány fiatal szociológus – Vági Gábor nevét említem – vállalta elsősorban ilyen igényű elemző cikk megírását, a *kritikai* méltatását. Arra, hogy e könyvek kritikai bemutatása szociológus közegeben nyilvános vitát involvált, csak két példát találtam.

A hazai szerzők a szociológia újraszerveződését követően a hatvanas évek elején jelentkeztek először tanulmánykötetekkel, monográfiákkal. Az utóbbi évek-

ben új évjáratokkal, tehetséges fiatal kutatókkal egészültek ki a szociológiai kutatóhelyek. Kutatási beszámolóikban számottevő eredményekről adtak számot a szociológia műhelyei Szociológiai Kutató Intézet, az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, az ELTE Szociológiai Tanszéke munkatársai. Csak a legfontosabbakat említve: előbbre léptünk a munkásosztály, a termelősövetkezeti dolgozók, a szellemi munkások belső tagozódásának, szerkezeti-funkcionális jellemzőinek tanulmányozásában. Világosabban körvonalazódnak a szocialista életmód dilemmái, a városiasodással összefüggő folyamatok belső ellentmondásai. A társadalmi mobilitás témakörében kiemelhetjük a köznevelési rendszer stratifikáló szerepével, a munkássá válás folyamatával, a szakmunkásképzéssel kapcsolatos experimantumokat, előrelépés tapasztalható a formális és informális szervezetek, a társadalompolitikai intézmények empirikus vizsgálatában, a cigánykutatásban, az ingázók életviszonyainak – vagy más területekről említve példát –: a történelmi-gazdasági ismeretszintek, az előítélet-rendszerek, a társadalmi emlékezetek kutatásában.

A pozitív folyamatok, új színek és eredmények azonban nem, vagy pontosabban: nem kielégítően tükröződnek a könyvkiadásban. Igaz: 1977-ben megindult a *Szociológia* című periodika, viszonylag rendszeresen közöl szociológiai közleményeket a *Valóság*, a *Társadalmi Szemle*, a *Társadalomtudományi Közlemények*, a *Kultúra és Közösség*, ezek mégsem helyettesítik önmagukban a monografikus összegzéseket, magyar szerzőktől származó tanulmányköteteket.

A kortárs szerzők által publikált monográfiák, tanulmánykötetek száma azonban rendkívül alacsony, s a kutatói kapacitás kiszélesedésével párhuzamosan sem emelkedett, ellenkezőleg: csökkent.

E jelenséget csak részben magyarázza az a körülmény, hogy a szociológia experimentális tudománnyá vált, hogy az egyébként igen költséges survey vizsgálatok nem mindig teszik lehetővé a monográfikus összegezést, az eredmények közzétételét. Mindenesetre nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt, hogy a célkutatások esetében a megrendelő nemcsak a vizsgált kérdések körét, a kutatási jelentés formáját határozza meg, de legalábbis bizonyos típusú vizsgálatok esetében – az eredmények publikálásához – a megrendelő hozzájárulása szükséges. Az esetek többségében azonban nem a konklúziók politikai kényessége akadályozza az eredmények közzétételét. A szociológiai adatfelvétel, „végterméke” más természetű, mint a hagyományos bizonyítási eljárással dolgozó más társadalomtudományoké: a nagyszámú tábla szélesebb olvasóközönség érdeklődése nem feltétlenül tarthat igényt: kezelése bonyolult, szakértelmet vagy legalábbis fokozott türelmet követel olvasójától.

A szociológiai experimentum team-munka. A kutatás szempontjából optimális munkamegosztás azonban nem mindig ösztönző az anyag írásos feldolgozása szempontjából stb. Ha különböző okokra visszavezethetően is, mindenesetre tény; számos szociológiai vizsgálat hozzáférhetetlen adatbankokban fekszik, a szűkebb szakmai közvélemény is csak hallomásból szerez róluk tudomást, e munkák érde-

műk szerint nem recenzálhatók. A szociológiai publikációk számának időleges csökkenéseit természetesen más körülmények is magyarázzák, de a szociológiai szakkritika helyzete, fejlődése szempontjából sem közömbös: a szociológia eredményei nem természetszerűen válnak publikussá: olyan témák esetében is, amikor az államraison az eredmények közzétételét igényli, a publikáció elmarad. S ami nem kevésbé nyugtalanító: számos kutató – különösen a fiatalabb évfázatokból – Kórmives Kelemenként épül bele az adatbankok falaiba.

Magyar nyelvű szociológiai művekről időszakosan az *irodalmi* folyóiratok is közölnek recenziókat. Figyelmüket azonban érhetően a szociográfiára összpontosítják, s a szociológiai publikációkban is elsődlegesen az *életes* anyagot, a szociográfiai elemeket becsülik. E folyóiratok kritikai rovatainak elemzése érdekes tanulságokkal szolgál, de erre idő hiányában *nem* térünk ki.

Az egyetlen szakfolyóiraton: a *Szociológián* kívül a társadalomtudományi, ideológiai folyóiratok közül rendszeresen és egyenletesen a *Valóság és a Társadalmi Szemle* közöl szociológiai tárgyú recenziókat.

A *Szociológia* 1972–1976 között 13 hazai monográfiát recenzált. Kritikai írást közöltek 14 egy szerzőtől származó tanulmánykötetről és 14 több szerző alkotását tartalmazó tanulmánykötetről. A *Valóság* 1968–1976 közötti időszakban 6 hazai szerző szociológiai tárgyú monográfiájáról, 17 egy és 10 több szerzőtől származó tanulmánykötetéről közölt recenziót. A *Társadalmi Szemle* 1968–1976 között 7 monográfiát, 6 egy szerzőtől, 4 több szerzős tanulmánykötetet recenzált.

E számok önmagukban imponálóak, s első látásra úgy tetszik: az *egész* hazai termést átfogják. A kép azonban csak első látásra ilyen megnyerő: korántsem minden *fontos* könyvről jelent meg kritikai ismertetés.

Egyetlen folyóirat sem recenzálta például Erdei Ferenc válogatott írásait, *Turgonyi-Ferege* tanulmányát az ipari munkásnők munka- és életkörülményeiről, visszhang nélkül maradt a *Szociológiai Kiskönyvtár* néhány kötete, s olyan fontos tanulmánykötetet mint a *Tanulmányok a munkásosztály helyzetéről* stb. Több olyan monográfia, tanulmánykötet jelent meg, továbbá, amellyel csak *egy* folyóirat foglalkozott, s négy évre visszamenően nem találtunk *egyetlen* olyan szociológiai tárgyú monográfiát, tanulmánykötetet, amelynek méltatására vagy kritikai elemzésére mindhárom folyóirat párhuzamosan vállalkozott volna.

Ennyit a számokról. A kritikák *tartalmi* jellemzése természetesen sokkal összetettebb feladat s e szempontból különösen súlyos hibát követnénk el, ha egyenlőségi jelet tennénk egy akadémiai szakfolyóirat, egy pártorgánus s az Ismeretterjesztő Társulat kötetlenebb profilú folyóirata között. Nyilvánvalóan mások a lehetőségek, kötelezettségeik más olvasótáborhoz szólnak, funkcióik is eltérőek.

Hozzászólásomban egyik folyóirat kritikai tevékenységének elemzésére sem vállalkozom; néhány olyan tendenciára szeretném felhívni a figyelmet, amely a szociológiai tárgyú kritikák *közös* jellemzőjének tűnik, s melyben sajátos módon a

hazai szociológiai közélet meghatározó folyamatai: erényei és gyöngéi tükröződnek tömönatban. Folyóíratainkban egybemosódik az ismertetés és a kritika. Leginkább csak külföldi szociológiai könyvek vonatkozásában honosodott meg a manifeszt módon ismertető jellegű közlemény: Androka Rudolf, Buda Béla, a Valóságban a műfaj újra honosításában – régi hagyományokat felelevenítve – úttörő munkát végeztek. Nem kevésbé indokoltnak tűnik e műfaj meggyökereztetése a hazai publikációk vonatkozásában. Utaltam arra, hogy számos fontos vizsgálat anyaga hozzáférhetetlen. De nemcsak a kiadatlan anyagok nem kapnak szélesebb publikációt: jelenidejűen a KSH *Népesedéstudományi Kutatócsoportjának*, a KSH *Időszaki közleményeinek*, az MRT *Tömegkommunikációs Kutatóközpontja*, a *Szövetkezeti Kutató*, a *Népművelési Intézet* intézeti közleményekben közzétett széles körű érdeklődésre számot tartó kutatási beszámolóit is visszhang nélkül maradnak. A tömör, bemutatást szolgáló ismertetésektől műfajilag világosan el kell viszont határolni a *szakkritikát*, amely nyilvánvalóan nem korlátozódhat az elemzett művek tartalomjegyzékének felmondására. Márpedig jelenidőben e két műfaj összemosisódik; nagyon kevés az olyan kritikai elemzés, amely valóban a mű lényegébe hatol, módszertani megalapozottságát mérlegeli, elvvel elvet szembesít.

A történeti és szociológiai megismerésnek bizonyosan vannak közös jellemzői: a tényektől a törvényekig hasonló buktatókon keresztül jut el minden társadalmi fenoménnekkel foglalkozó kutató. Joggal feltételezhető, hogy a szociológiai megismerésben sem választható el a tényfeltárás s az értékítélet. Kiinduló pontnak tekintendő az elv: a részjelenségek *csak* a konkrét történeti totalitás kontextusában, a társadalmi-gazdasági alakulat mozzanataként értelmezhető.

A szociológiai megismerés gyakorlatában azonban más elvek is érvényesülnek, s ezen elvek sajátos módon a kritikában is megfogalmazódnak, sőt egyes recenzenseknél a szakmai értékelés legfontosabb értékkritériumává lépnek elő.

Csak olyan fogalmakat méltányolnak, amelyek a matematika törvényei szerint operacionalizálhatók, s *minden* állítás esetében megkövetelik a matematikai-statisztikai ellenőrizhetőséget. Azt természetesen nem kívánjuk vitatni, hogy az experimentum szerepe kitüntetett a szociológiában, hogy a *marxista* szociológusok is konkrét empirikus vizsgálatokkal szolgálhatják hatékonyan a szocialista társadalom önmegismerését, hogy a szociológiai adatfelvétel, az interjúk, a tartalom-elemzés, részvevő megfigyelés érvényességének feltétele: a korszerű matematikai-statisztikai eljárások alkalmazása. De az már messzemenően kérdéses: korlátozható-e a szociológiai elemzés komplex folyamata a *mérhető* jelenségek körére, s a szociológia tudománya arra a fogalomtárra, amellyel a strukturalista-funkcionalista irányzatok – saját kiindulópontjukból következően logikusan – a társadalmi jelenségeket leírják. Másszóval: redukálható-e a szociológia által vizsgált kérdések, ez emberi magatartások és viselkedések rendszereire és alrendszereire, korlátozható-e a társadalmi fakticitás a *jelenidejűen* rögzíthető, nagyszámú, ismételtető s ezért mérhető társadalmi tényekre?

Nem szeretném a kérdést leegyszerűsíteni: a társadalmi jelenségek konkrét empirikus vizsgálatától valóban bonyolult közvetítő rendszereken keresztül juthatunk el az átfogóbb szintézishez. Az sem megoldás, ha függetlenítjük a szociológia elméleti problémáit a tényvizsgálattól: rossz munkamegosztást eredményez ez a kutatásban is, a kritikában is: a pozitívizmus és dogmatizmus más-más módon, de egyforma „hatékonysággal” akadályozza a dialektikus átmenetek érzékelését. Azok, akik a teoretikus gondolkodást elszakítják a tényfeltárás folyamatától, akik a szociológiában elégségesnek tartják a logikai-filozófiai bizonyítást, visszajáról ismétlik meg az empirizmus tételét: posztulálnak olyan lényegyet, amely a jelenségszférától függetlenül s önmagában megragadható. S az sem megoldás, ha az empirikus szabályszerűségeket „középszintű elméletekkel” vagy „magasabb bonyolultságú” elméletekkel egészítjük ki: a bizonyítás ez esetben látszatbizonyítással válik, az elmélet saját kiindulópontját tekinti ultima rátionak. Az általánosítások ad hoc általánosítások: Vagy úgy kerülnek meg az érdemi átmenetek kutatását, hogy a részlettényeket, részletösszefüggéseket – a közvetítők figyelmen kívül hagyásával – „át-fogó” feltevésekkel egészítik ki, vagy – Mills szavait idézve – „át-fogó problémákat úgy magyaráznak, hogy az egészen kicsiny változók jelentését kitágítják”. Másszóval: vagy a statisztikát használják arra, hogy szemléltessék az általános kérdéseket, vagy az általános kérdéseket használják arra, hogy illusztrálják a statisztikát.

A kérdés lényege: mi a tény, mi a társadalmi valóság? Ha a társadalmi tény elemi részecske, „tovább nem bontható, legegyszerűbb elemek összessége”, akkor a társadalmat joggal ábrázolják *valamennyi* tény foglalataként, s a társadalmi totalitás valóban megragadhatatlan.

A társadalmi tény azonban maga is viszony, nem holt, mozdulatlan valami, a társadalmi totalitás pedig nem jelent *minden* tényt. Másszóval: a társadalmi tények akkor lépcsőfokai a valóság megismerésének, ha a dialektikus egész tényeként értelmezzük azokat. A pozitívizmus szembeállítja a konkrétságot – a tények világát – és a totalitást – amely szerintük a metafizikai spekuláció szférája. A marxizmus a *konkrét totalitás* tanulmányozását tekinti a történeti-szociológiai megismerés *sine qua non*-jának. Vagyis másszóval: a társadalmi-gazdasági alakulat vonatkozási keret, minden tény – ténycsoport számára *jelentéssel* bíró struktúra. A megismerés folyamata nem egyszeri és befejezett. A pozitívizmus fetisizálja a tényeket s feltételezi: vannak „önmagukban adott” tények, amelyek a megismerés kezdőpontjai. Vitathatatlan: tények nélkül nem lehet általánosítani, de Igor Konak igaza van: nem léteznek olyan *tudományos tények*, amelyek ne tartalmazzák az általánosítás eredményét: *a történelmi tény bizonyos értelemben nemcsak előfeltétele a vizsgálatnak, hanem eredménye is.*

Kritikai gyakorlatunkban leginkább azt hiányolhatjuk, hogy a szakkritika e problémákat *nem* művek, kutatási hipotézisek *érdemi* elemzésén keresztül, a pozitív megoldások vagy megoldási kísérletek nyomvonalán haladva bontja ki. Ilyen bírálatra is hozhatunk példát: hadd hívatkozzam Erős Ferenc tanulmányaira,

vagy Gombár Csaba írására a Magyarország Felfedezése új sorozatának módszertani dilemmáiról. De nem ez a jellemző. Mindenki arról ír, ami szívéhez közel áll, saját gyakorlatát igazolja recenzió címén, nem egyszer dísztáviratokat küldenek a kutatók egymásnak. Az empirikus vizsgálatok mesterei méltányolják a recenzált műben a mintavétel szabatosságát, a dimenziók tisztaságát, a táblaszerkesztés invenciózusságát – ezek valóban méltányolandók – de recenziók egész sorában nem esik szó arról: a fogalmak, amelyekkel a szerző dolgozik, alkalmassak-e a *mai magyar társadalom viszonylatainak artikulálására*; történetileg is érthető-e az elemzés, s hogy a szerző megállapításai – jóllehet vertifikálhatók – tartalmaznak-e új gondolatot, hasznosítható összefüggést? S a „másik oldalon”: a kritika nemegyszer filozófiai igazságok ismételtesére korlátozódik s ugyanúgy érintetlenül hagyja az igazi kérdést: a szocializmus építésének gyakorlatában – itt és mást – hogyan ragadhatjuk meg a *konkrét általánost*;

Félreértés ne essék: nem a fogalmak tisztázását szorgalmazó kritika ellen érvelek. E. Eubank még a harmincas években az Egyesült Államokban egy táblázatba csoportosított 146 fogalmat, amelyet 10 vezető szociológus alkalmazott 8 igen elterjedt kézikönyvben. 63 fogalom fordult elő egynél több listán, s nem akadt egyetlen fogalom, amely valamennyi szerzőnél közös lett volna. Eubank megállapítása szerint a szerzők 83 fogalmat – a használt fogalmak 55%-át – teljesen egyéni módon interpretáltak. Egy hasonló vizsgálat hazánkban furcsa tanulságokkal szolgálhatna. Az eredményt nem tudom előlegezni, de tény; a *rendszer*, a *struktúra*, *hatalom*, *uralom*, az *érték*, a *kultúra*, a *szerep*, a *státusz* értelmezésének legalább 10–15 változata kivonatolható az utolsó fél évtized publikációiból. Nem a *fogalmak* pontosítására törő bírálat létjogosultságát vitatom tehát. Kérdésem sokkal inkább az: korlátozódhat-e a szociológiai kritika az ideológiai konfuzitás bizonyítására, vagy – s meggyőződésem: ez az egyetlen járható út –: az ideológiai disputát társítanunk kell a *mai magyar társadalom ellentmondásainak érdemi elemzésével*. Azoknak a *fogalmaknak* a kritikai analizésével, amelyek alkalmassak a bonyolult emberi viszonylatok, csoportképződmények, értékszférák, életmódnyalábok elemzésére, még egyszer hangsúlyozom: *itt* és *most*, vagyis egy olyan szocialista társadalomban, amely Kelet-Európa egyik iparilag közepesen fejlett országában, a történeti-rendi és a polgári társadalom romjain, fejlett kapitalista országok közegében, a Varsói Szerződés országainak tömbjében épül, formálódik. A valóságfeltáró és ideológiai funkciókat e folyamatban – magam részéről – nem tudom elhárítani: ezek a valóságban dialektikusan kiegészítik egymást. Az természetesen nyitott kérdés, ki vállalja e folyamatot *minden* ellentmondásával együtt. Mint ahogy az is kérdés: elszakítható-e a szocializmus eszméje, vagy akár a „nem-beli lényeg” oly gyakran idézett fogalma azoktól az intézményes formáktól, amelyekben a történelmi progresszió testet ölt, hogy az eszményt függetleníthetjük-e a mozgalomtól? Az igazság nem a kezdetnél, hanem a végnél, helyesebben a folytatásban van – írja Lenin –. Nem hiszem, hogy a szociológiai kritika kiváltsága: az igazságot már a kezdetnél befejezett alakjában ismeri, mint ahogy az is meggyő-

zódésem: a szocialista tábor, amely jelen alakjában világtörténelmileg a *kezdet*, nem mondhat le a „*nembeli lényeg*” kifejtéséről: az emberi viszonylatok emberivé tételéről, az elidegenedés meghaladásáról. Ám e cél *nem* elvont alakjában él, hanem társadalmi mozgásban ölt reális alakot: függvénye a termelőerők forradalmának, a munkamegosztás mai formáit felbontó társadalmi átalakulásnak, a város és falu, a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbségek leküzdésének, a szocialista demokrácia kiteljesítésének.

Még egy jelenségről szeretnék röviden szólni: a szociológiai művek recenzióinak korfája – az utolsó évtizedben – ez konstans jelenség – lefelé vastagodik. Félreértés ne essék: nem azt tartom nyugtalanítósnak, hogy a fiatalok – a mindenkori fiatalok – recenzálnak, hanem, hogy *elsődlegesen* az ő feladatukká vált a hazai művek *kritikai* elemzése. Nem egészséges jelenség ez. A kritika hovatovább a tanuló-vezetés formája, belépőjegy a tudomány szentélyeibe. A recenzió írás persze jó iskola, de az értékek méltánylása, az ideológiai konfúziók tudatosítása, a dilettentizmus leleplezése – mert ettől sem ment e „fiatal”, „divatos” tudomány – nem lehet kizárólagosan a mindenkori legfiatalabbak feladata. S ne feledjük: a tudományos élet nem csak értékek cseréje, intézményrendszer is, bonyolult emberi viszonylat, érdekvonatkozások együttese. Kevés az intézmény, a publikációs fórum: az igazság kimondása, megfogalmazása a vezető kutatókkal szemben nem kockázatmentes. Tétélezzük fel a legjobb szándékokat: az önkorrekciós rendszer akkor is működésbe léphet. A szociológiában a gondolkodó fej, a könyv, a toll, a papiros *nem* elégségesek önmagukban: a survey munka költséges apparátust feltételez, a szociológus *szervezetten* kívül nem teljes mértékű munkása saját tudományának, kiszolgáltatottabb. Mills írja: az amerikai egyetemek szociológiai tanszékéről: „az egyetemi klikknek nem csak az a szerepe, hogy szabályozza a versenyt, hanem az is, hogy megállapítsa, a verseny feltételeit és kiszabja a fentiek alapján a jutalmakat... A szíves tanácsadás a fiatalabbaknak, állások nyújtása és előléptetésre való ajánlás; könyvek nyújtása a dicsőítő szemleíróknak; a cikkek és könyvek készsége elfogadása közlésre; kutatási alapok elosztása, a professzori társaságokon belül a tiszteletre méltó pozíciók elosztása. Mivel ezek az eszközök alkotják a presztízst, a presztízsz viszont a maga részéről fontos tényezője az egyetemi pályafutásnak, végső soron egyformán befolyásolják a tudós várható jövedelmét és presztízst.” A fiatalok hazánkban – hadd utaljak a fiatalabb nemzedékből Vági Gábor, Csepeli György, Szalay Júlia, Bihari Mihály, Bélei László példájára – szerencsénkre, más normákhoz tartják magukat; s felelős párt és állami szervek is napirenden tartják a kérdést: meg kell akadályozni a monopolhelyzetek kialakulását a tudomány egyes szféráiban. A harcot azonban gátolhatja, ha az elfogult barát s a függő helyzetben levő fiatal „kiváltsága” és kötelessége a kényes kérdések elemzése. Inkább kompenzáljuk túl ezt a veszélyt, minthogy ne harcoljunk ellene.